

مطالعات حقوق تطبیقی

دوره ۷، شماره ۲

پاییز و زمستان ۱۳۹۵

صفحات ۶۰۱ تا ۶۲۶

مطالعه تطبیقی شناسایی و اجرای نظارت الکترونیکی^۱ در

حقوق کیفری ایران و امریکا

فضل الله فروغی*

استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز

امیر ایرانی

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز

(Email: Irani_amir@yahoo.com)

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۲۴ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۳/۳۰)

چکیده

با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ش، نهاد نوین نظارت الکترونیکی وارد نظام عدالت کیفری ایران شد؛ نهادی که در نظام دیگر کشورها، سابقه قدیمی تری داشت. این نهاد با بیش از پنج دهه سابقه خود در نظام امریکا به تدریج وارد قوانین سی کشور مختلف گردیده است. در قانون جدید مجازات اسلامی، اجرایی شدن نظارت الکترونیکی به مانند بسیاری از این نهادها، منوط به آیین نامه اجرایی است. در خصوص اجرایی شدن این نهاد در آغاز باید با توجه به چارچوب‌های مفهومی، بازه اجرایی و هدف از آن، همچنین توجه به تعداد زندانیان در زمان صدور حکم به نظارت الکترونیکی مشخص گردد. سپس تبیین مؤلفه‌هایی چون نوع جرم، ویژگی‌های بزهکار، مراحل دادرسی اعمال آن و همچنین شناسایی ابزار مورد نیاز در پیاده‌سازی این نهاد، مباحث اجرایی مهمی هستند. از منظر تحلیل تطبیقی این ملاحظات در نظام حقوقی ایران و امریکا، این فرضیه بررسی می‌شود که در برخی جزئیات، اجرایی شدن این نهاد نیازمند برقراری بسترهایی است. بنابراین سعی می‌شود که چارچوب‌های مهم در اجرایی شدن این نهاد ترسیم، و از این طریق پیش‌زمینه‌های مفید در تدوین آیین نامه اجرایی آن شناسایی شود تا با تضمین تحقق اهداف نظارت الکترونیکی، پس از مدت اندکی متروک نگردد.

واژگان کلیدی

بزهکاران کم‌خطر، جرائم سبک، دستگاه ردیابی، نظارت الکترونیکی، نظارت پیش و پس از محاکمه.

1. Electronic Monitoring (EM)

Synonyms: Electronic ball and chain; Electronic bracelet; Electronic incarceration; Electronic tagging; Electronic tracking of offenders; Prison without bars; Virtual prison.

در نظام عدالت کیفری فرانسه واژه‌ها و مخفف‌های دیگری به کار می‌رود:

Placement sous surveillance électronique (PSE) قرار گرفتن تحت نظارت الکترونیکی

Placement sous surveillance électronique mobile (PSEM) قرار گرفتن تحت نظارت الکترونیکی همراه

Email: forughi@shirazu.ac.ir

* نویسنده مسئول؛ فاکس: ۰۷۱۳۶۲۸۷۳۱۱

مقدمه

از دهه ۱۹۶۰م تاکنون عقاید فراوانی علیه مجازات حبس ابراز شده است، از همین رو برای برون رفت از معایب زندان گرایی و توسل بیش از حد به مجازات حبس (برای مطالعه بیشتر عوامل عملی ناکارآمدی حبس، ر.ک. حاجی تبار فیروزجائی، ۱۳۸۶، ص ۵۲-۴۰؛ برای مطالعه بیشتر در خصوص دلایل مخالفان و موافقان زندان، ر.ک. آشوری، ۱۳۸۲، ص ۴۷-۳۹؛ همچنین همو، ۱۳۹۲، ص ۹۸-۶۷)، به تدریج جایگزین‌هایی (Alternatives) برای مجازات حبس در سیاست جنایی کشورهای جهان به رسمیت شناخته شد (قادری ینگ‌کند، ۱۳۹۲، ص ۲۳-۲۲) که از جمله آن‌ها آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی یا به طور مختصر نظارت الکترونیکی می‌باشد. ملاک و رویکرد حاکم بر جایگزین‌ها، از جمله نظارت الکترونیکی، کاهش حبس مجرمان در مکانی خاص یا به تعبیری دقیق تر توسل به شیوه‌های محدودکننده آزادی و نه محروم‌کننده می‌باشد. حتی به تعبیر برخی، در نظام عدالت کیفری امریکا، امروزه اثربخشی سیاست‌های سخت‌گیرانه (Get tough) با تردید روبرو شده است و به همین دلیل سیاست‌گذاران باید با اتخاذ جایگزین‌هایی اقدام به تغییر سیاست خود نمایند (S. Yeh, Stuart, 2015, P.61-62). در نظارت الکترونیکی به‌عنوان شیوه‌ای از جایگزین حبس، مجرم در عین ادامه زندگی در اجتماع، مجازات عمل خویش را نیز تحمل می‌کند.

در نظارت الکترونیکی، بعد استفاده از فناوری یک ویژگی متمایزکننده در قیاس با دیگر پاسخ‌های کیفری است. در این تدبیر، مجرمان/ محکومان از سوی دستگاه‌ها یا فناوری‌های ارسال فرکانس رادیویی (Radio frequency (RF)) در اجتماع و محل زندگی خویش محدود و تحت نظارت قرار می‌گیرند. نظارت الکترونیکی در اروپا به مدت ربع قرن در حال اجراست و در این راستا از تکنولوژی‌های نظارت از راه دور در راستای تعیین مکان دقیق مجرمان استفاده می‌شود و در حال حاضر به پیشرفت‌هایی رسیده است.^۱ قانون جدید مجازات اسلامی در ماده ۶۲ نهاد نظارت الکترونیکی را پیش‌بینی نموده است. بدیهی است که نوع این نهاد به شکلی است که اجرایی شدن این مقرر به تدوین جزئیات عملی در قالب آیین‌نامه وابسته است، که در همین راستا آیین‌نامه اجرایی بند «و» تبصره ۱۷ قانون بودجه سال ۱۳۹۳ ش مصوب ۱۷ فروردین ۱۳۹۳ هیئت وزیران^۲ در قالب هشت ماده به نکات اجرایی مهمی اشاره داشته است

۱. از میان کشورهای اروپایی حداقل در حدود بیست و هفت کشور از تدبیر نظارت الکترونیکی در فرایند دادرسی استفاده می‌کنند. برخی از این کشورها نیز با دامنه‌ای بسیار گسترده در مقایسه با حبس و دیگر مجازات‌های اجتماعی به نظارت الکترونیکی متوسل می‌شوند.

۲. بند «و» تبصره ۱۷ قانون بودجه ۱۳۹۳ ش کل کشور مصوب ۶ اسفند ۱۳۹۲: «به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور اجازه داده می‌شود، زندانیانی که به مرخصی اعزام می‌شوند یا در زندان‌های باز،

که در این اثر به دقت تحلیل می‌شود. از طرفی دیگر، قانون جدید آیین دادرسی کیفری نیز در فصل پنجم از بخش ششم (اجرای احکام کیفری و اقدامات تأمینی و تربیتی)، با عنوان «اجرای قرار تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط، قرار تعویق صدور حکم، نیمه آزادی و آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی» (به‌ویژه در مواد ۵۵۳ تا ۵۵۸ این قانون) به این نوع از مجازات و اجرای آن اشاره کرده است. همچنین، قانون یادشده نحوه اجرای نظارت الکترونیکی را با مقررات مربوط به دادرسی الکترونیکی مطابق دانسته است (ماده ۵۵۷).

بنابر ملاحظات پیش گفته، سعی خواهد شد که با بررسی ابعاد حقوقی مجازات نظارت الکترونیکی، جنبه‌های فنی مرتبط با اجرای این مجازات نیز تحلیل شود. در همین خصوص این‌گونه به نظر می‌رسد که از لحاظ نوع وسیله مورد استفاده، امریکا پیشرفته‌تر از ایران است. به لحاظ حقوقی نیز از حیث دامنه صدور نظارت الکترونیکی به نظر می‌رسد که هم از لحاظ نوع مجرمانی که از این نهاد برخوردار می‌شوند و هم نوع جرائم و همچنین از منظر نحوه پیش‌بینی مستقل این نهاد، کشور امریکا با رویکرد اجرایی وسیع‌تری عمل می‌کند.^۱ بنابراین، افزون بر تلاش در اثبات این فرضیه‌ها، رویکرد دیگر مقاله آن است که در راستای اجرایی شدن هرچه دقیق‌تر و بهتر این نهاد در نظام کیفری ایران، نکات عملی و مفیدی ارائه شود. بر همین اساس در بحث‌های بعدی به پیشینه و ماهیت‌شناسی و سپس بسترشناختی اجرایی نظارت الکترونیکی در ایران و امریکا پرداخته می‌شود.

مؤسسه‌های صنعتی، کشاورزی و خدماتی اشتغال دارند و همچنین محکومان واجد شرایط را تحت نظارت و مراقبت الکترونیکی قرار دهد. برخورداری زندانیان از امتیاز مذکور و نیز صدور حکم نظارت و مراقبت الکترونیکی علاوه بر سپردن تأمین‌های مندرج در قانون آیین دادرسی کیفری منوط به تودیع ودیعه بابت تجهیزات مربوطه می‌باشد. خسارات احتمالی وارده به تجهیزات مذکور از ناحیه استفاده‌کنندگان از محل ودیعه‌های مأخوذه تأمین می‌گردد. تعرفه استفاده از تجهیزات مذکور روزانه سی هزار ریال تعیین می‌شود که توسط سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور از استفاده‌کننده أخذ و به حساب درآمد عمومی نزد خزانه‌داری کل کشور موضوع ردیف درآمدی ... واریز می‌شود. دولت موظف است صددرصد وجوه حاصله را بابت هزینه‌های جاری به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور اختصاص داده و پرداخت نماید. زندانیانی که به تشخیص قاضی ناظر زندان یا اجرای حکم یا رئیس زندان و مؤسسه مربوط قادر به پرداخت تمام یا بخشی از وجوه مزبور نباشند از پرداخت آن بخش از پرداخت هزینه معاف می‌باشند. آیین‌نامه اجرایی این بند به پیشنهاد وزیر دادگستری به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.»

هیئت وزیران نیز بنا به پیشنهاد وزارت دادگستری و به استناد بند «و» تبصره ۱۷ ماده واحده قانون بودجه سال ۱۳۹۳ش کل کشور، آیین‌نامه نظارت و مراقبت الکترونی زندانیان واجد شرایط را در هشت ماده و شش تبصره در تاریخ ۱۷ فروردین ۱۳۹۳ تصویب و برای اجرا ابلاغ کرد.

۱. در این مقاله سعی می‌شود که برای جامع‌تر شدن تحلیل‌ها، افزون بر امریکا به تجربه کشورهای اروپایی که بالغ بر ربع قرن از این مجازات بهره می‌گیرند، اشاره شود.

پیشینه و ماهیت نهاد نظارت الکترونیکی در نظام کیفری ایران و امریکا

کنکاش برای یافتن جایگزین‌هایی مناسب برای حبس، از گفتمان‌های غالب سیاست‌گذاران جنایی کشورهاست، که دو رویکرد بالینی و اجتماع‌محور به مجازات، این گفتمان را در کانون توجه روزافزون قرار داده است. «نظارت الکترونیکی» شایع‌ترین کیفر اجتماع‌محوری است که با کاهش تورم جمعیت کیفری زندان‌ها و هزینه‌های مجازات، گفته می‌شود که با اصول کیفررسانی عادلانه و منصفانه نیز همسو است (خاقانی^۱، ۱۳۹۰، ص ۱۳۳). بنابراین در اینجا می‌توان در راستای ارائه مفهوم‌شناسی جامعی از نهاد نظارت الکترونیکی به تبیین تعریف آن در هر دو نظام کیفری ایران و امریکا و پیش از آن، به شناسایی پیشینه طرح این نهاد در این دو نظام کوشید.

۱. پیشینه طرح نظارت الکترونیکی

به‌طور کلی اساس و منشأ نظارت الکترونیکی به دهه ۱۹۶۰م باز می‌گردد. در سال ۱۹۶۴م پژوهشگری امریکایی به نام رالف شویتزگیل (Ralph Schwitzgebel)، که امروزه از وی به اختصار به نام گابل (Gable) یاد می‌شود، برای اولین بار این سیستم عملکرد را در دانشگاه هاروارد ابداع نمود. نظارت الکترونیکی در آغاز نسبت به اطفال بزه‌کار به کار گرفته شد؛ به این تعبیر که مناطق جغرافیایی مورد تجویز برای رفت و آمد اطفال به همراه دستگاه‌های تکرارکننده^۲ مجهز شدند. در این نظام اجرایی هر شخص یک دستگاه یک کیلویی ردیابی را می‌پوشید که قادر به ردیابی تا ۴۰۰ متر دورتر از دستگاه‌های سیگنال‌دهی بود. پس از وی برادرش، رابرت شویتزگیل، فرکانس رادیویی و ردیابی را در این دستگاه‌ها اصلاح نمود. اما نه شکل اولیه این دستگاه‌های ردیابی و نه شکل اصلاح شده آن نتوانست موقعیتی ثابت و پابرجا ایجاد کند و این

۱. این نویسنده همچنین اعتقاد دارد که این کیفر - یا به تعبیر بهتر، کیفرگونه - نقطه عطف حقوق کیفری به فناوری اطلاعات و ارتباطات از جنبه ابعاد حقوق بشری است. باوجود مزایایی چند، نظارت مجازی از گذر نصب دستبند الکترونیکی یا کاشت ریزتراشه (مجهز به سامانه GPS) نگرانی‌هایی در خصوص نقض حقوق محکومان و در افق وسیع‌تر، کاهش نرخ دسترسی به عدالت کیفری با معیار اسناد الزام‌آور بین‌المللی و آموزه‌های سیاست جنایی اسلامی به همراه دارد. این اعتقاد را می‌توان در اینجا ارزیابی نمود.

۲. به علت قدرت اندک سیگنال‌دهی این دستگاه‌ها، نیاز به دستگاه‌هایی برای تقویت این ردیابی احساس شد تا مکان دقیق اشخاص شناسایی و تعیین شود.

امر عمدتاً ریشه در مشکلات اجرایی و اقتصادی داشت^۱ (Burrell WD, Gable RS, 2008, p.101-118).

در ادامه در سال ۱۹۸۳م بود که یک قاضی در ایالت نیومکزیکو (Jack Love in Albuquerque, New Mexico) امریکا قابلیت و امکان استفاده از نظارت الکترونیکی برای ردیابی مجرمان را دوباره مورد توجه قرار داد^۲ (آشوری، ۱۳۸۲، ص ۴۰۳-۴۰۲). این اولین باری بود که نظارت الکترونیکی در امریکا به عنوان مجازات به کار می‌رفت. وی در آوریل ۱۹۸۳، به عنوان اولین حکم، از نظارت الکترونیکی به منظور حبس خانگی سه مجرم تحت نظام آزادی مشروط استفاده کرد. دو نفر از آنان به گونه‌ای موفقیت‌آمیز این برنامه نظارتی را به پایان رساندند، اما پس از مدتی مرتکب تکرار جرم شدند. در دسامبر ۱۹۸۳، فرد دیگری در ایالت فلوریدا به حبس پایان هفته توأم با نظارت الکترونیکی محکوم شد. برابر برآوردهای پنج‌ساله تا سال ۱۹۸۴م، ۴۱۵ مورد نظارت الکترونیکی صادر شده است. بر پایه بررسی پژوهشگران، ۹۷ درصد از اشخاص موضوع نظارت، نظارت الکترونیکی را به پایان رساندند و تقریباً ۸۰ درصد از این اشخاص دوره پروبیشن یا مراقبت (Probation) خود را گذراندند. در طول دهه ۱۹۸۰م، نظارت الکترونیک به سرعت در تمام ایالات متحده امریکا گسترش یافت: به گونه‌ای که تعداد اشخاص موضوع نظارت الکترونیک از ۸۲۶ نفر در سال ۱۹۸۷م تا تقریباً ۱۲ هزار نفر در سال ۱۹۹۰م رسید (Bruinsma, Gerben & David Weisburd (Eds), 2014, P.1330-1331). امروزه نظارت الکترونیکی در تمام ۵۰ ایالت امریکا اجرا^۳ و برآورد می‌شود که در سال ۲۰۰۶م صد تا صد و بیست هزار نفر موضوع این نهاد قرار گرفته‌اند^۴. به‌رحال از زمان آخرین مطالعه

۱. گران بودن، سنگین بودن و نیز پیچیده بودن.

۲. قاضی جک لاور دستور نصب یک وسیله الکترونیکی را به پای مجرمی صادر نمود. پیش از آن به اعتقاد بسیاری، این روش مراقبتی از انیمیشن مرد عنکبوتی الهام گرفته شده است. شایان ذکر است که به‌طور معمول از نظارت الکترونیکی به عنوان ابداع برجسته کیفری در پایان دهه ۱۹۸۰م یاد می‌شود.

۳. برای مثال در ایالت تگزاس ذیل عنوان کلی نظارت جامعه‌ی (COMMUNITY SUPERVISION)، نظارت الکترونیکی را به رسمیت شناخته است.

۴. استفاده از نظارت الکترونیکی در امریکا نه برای بازپروری اجتماعی و کاستن از میزان تکرار جرم، بلکه با هدف کاهش تراکم جمعیت زندان، کاستن از هزینه‌های اجرای مجازات‌ها و حتی به‌عنوان مجازاتی مستقل استفاده می‌شود. هم‌اکنون استفاده از نظام مراقبت الکترونیکی در ایالات متحده امریکا با اهداف یادشده در حال توسعه است. به گونه‌ای که از سال ۱۹۹۳ تاکنون، ۵۰ تا ۷۰ هزار نفر تحت نظام مراقبت الکترونیکی قرار گرفته‌اند. شیوه استفاده از این نظام در آن کشور همچون شیوه معمول در دیگر کشورها به این صورت است که دستبندی (شبه ساعت) به میچ دست یا قوزک پای شخص می‌بندند. فرستنده تعبیه‌شده در این دستبند، به مقام قضایی یا ضابطان دادگستری یا اداره زندان امکان می‌دهد تا شخص موردنظر را به صورت مرتب مورد نظارت زمانی و مکانی قرار دهند.

کامل در سال ۱۹۹۰م، اطلاع جامعی از حجم و میزان صدور نظارت الکترونیکی در امریکا و دیگر کشورها مانند فرانسه در دست نیست.

بسیاری از کشورها از مدل امریکایی نظارت الکترونیکی اقتباس کرده‌اند، به‌گونه‌ای که استفاده از این نهاد در زمینه‌هایی به تدریج عالم‌گیر شد. اولین پروژه نظارتی مرتبط، پس از امریکا از سوی کشورهای چین کانادا (۱۹۸۷م)، و استرالیا، انگلستان و ولز (۱۹۸۹م) راه‌اندازی شد. در امریکای جنوبی نیز آرژانتین در اواخر دهه ۱۹۹۰ این نهاد را پذیرفت و اجرایی کرد. نیوزیلند نیز میان سال‌های ۱۹۹۵ و ۱۹۹۷م، این نهاد را تنها در شهر آکلند (Auckland) به‌کار برد و پس از آن در سال ۱۹۹۹م آن را به‌عنوان تدبیری ملی در سراسر کشور پذیرفت. در آسیا نیز سنگاپور (اوایل دهه ۱۹۹۰م) و تایوان (۲۰۰۶م) برنامه‌های نظارت الکترونیکی را راه‌اندازی نمودند؛ درحالی که نوع اعمال و گروه‌ها و افراد موضوع نظارت الکترونیکی تفاوت بسیاری با نظام کیفری اروپایی و به‌ویژه امریکایی دارد.^۱

با توجه به آمار موجود در برخی منابع در خصوص میزان صدور نظارت الکترونیکی به تناسب میزان جمعیت زندانیان (Pinto S, Nellis M, 2011, P.13)، میزان بهره‌گیری از نظارت الکترونیکی در مقایسه با جمعیت زندانیان بسیار قابل توجه است؛ به‌گونه‌ای که در برخی نظام‌های حقوقی بیش از یک سوم از میزان زندانیان با چنین تدبیری آزاد شده‌اند. به همین ترتیب، ضرورت بررسی جامع برای به‌کارگیری این نهاد نسبت به زندانیان در کشور ما بسیار زیاد و قابل توجه می‌باشد. این درحالی است که در نظام کیفری ایران، نظارت الکترونیکی برای نخستین بار با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ش و در ماده ۶۲ از این قانون پیش‌بینی شد. به‌موجب این ماده «در جرائم تعزیری از درجه پنج تا درجه هشت، دادگاه می‌تواند در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی، محکوم به حبس را با رضایت وی در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه (سیستم) های الکترونیکی قرار دهد. تبصره- دادگاه در

Kuhn André /Madignier Bertrand, Surveillance électronique: La France dans une perspective Internationale, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, vol. 4, 1998, p. 671-686.

۱. در بسیاری از کشورهای اروپایی غربی، نظارت الکترونیکی در اوایل قرن بیست و یکم راه‌اندازی شد (Bruinsma, Gerben & David Weisburd, *Opcit*, P. 1333)؛ در حالی که از پیش این نهاد در انگلستان و ولز، سوئد و هلند تأسیس شده بود، اما این تجربه‌ها در دیگر کشورهای اروپایی چون بلژیک (در سال ۱۹۹۸م)، فرانسه (۲۰۰۰م)، آلمان (۲۰۰۰م)، ایتالیا (۲۰۰۱م)، پرتغال (۲۰۰۲م)، سوئیس (در شش استان از سال ۱۹۹۹م) و اسپانیا (در کاتالونیا ۲۰۰۰م) چه در سطح ملی و چه در سطح منطقه ای مورد استقبال قرار گرفت. درعین حال، دیگر کشورهای اروپایی شرقی و غربی به تدریج پذیرش و استفاده از نظارت الکترونیکی را آغاز کرده‌اند: اتریش (۲۰۱۰م)، دانمارک (۲۰۰۵م)، استونی (۲۰۰۷م)، جمهوری چک (۲۰۱۰-۲۰۰۹م)، فنلاند (۲۰۱۰م)، آلمان (سال ۲۰۱۱م در تمام کشور)، ایرلند (۲۰۰۹م)، لوگزامبورگ (۲۰۰۶م)، نروژ (۲۰۰۸م)، لهستان (۲۰۰۹م) و اسکاتلند (۲۰۰۶م).

صورت لزوم می‌تواند محکوم را تابع تدابیر نظارتی یا دستورهای ذکر شده در تعویق مراقبتی قرار دهد». همان‌طور که مشخص است، این ماده دارای پیشینهٔ تقنینی نیست. اما پیش از آن به‌موجب بند ۴ از قسمت ح مادهٔ ۲۱۱ قانون برنامهٔ پنج‌سالهٔ پنجم توسعهٔ جمهوری اسلامی ایران، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی موظف شده است نسبت به ایجاد سامانه‌های الکترونیکی برای اجرای محکومیت‌های حبس و قرارهای تأمینی اقدام نماید.

۲. ماهیت نظارت الکترونیکی

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، نظارت الکترونیکی به‌عنوان ابزاری کیفری برای اولین بار در سال ۱۹۸۳م در ایالات متحدهٔ آمریکا معرفی و شناسایی شد و از حدود سی سال پیش تاکنون استفاده از آن ادامه دارد. از همین‌رو با توجه به دلایل مختلف توسل به نظارت الکترونیکی، می‌توان اشکال متفاوتی از آن را در تمام دنیا شاهد بود. همچنین ادعا می‌شود ازدحام جمعیت زندان (Prison Overcrowding) و نیز هزینهٔ گزاف ساختن زندان‌های نوین به‌شدت زمینهٔ پذیرش این نهاد را فراهم آورده است. همسو با چنین استدلال‌هایی بود که نظارت الکترونیکی به‌عنوان ابزار مقرون به صرفه‌ای که ارزان‌تر از مجازات حبس می‌باشد، قلمداد شد. از منظر ملاحظهٔ اصلاح محکومان نیز، نظارت الکترونیکی به‌عنوان رویکرد انسانی‌تری (More humane approach) نسبت به مجرمان در نظر گرفته شد. هدف اصلی این نهاد خودداری مجرمان از ارتکاب جرم، و در طولانی‌مدت کاهش تکرار جرم (Recidivism) است.

نظارت الکترونیکی می‌تواند اهداف بازداشت، ایجاد محدودیت و یا نظارت‌گرایی مرتبط با تحت نظارت قرار دادن مجرم را تأمین کند^۱ (تدین، ۱۳۸۷، ص ۵۹-۵۷)؛ از همین‌رو برنامهٔ نظارت الکترونیکی می‌تواند گوناگون باشد و حتی ممکن است در مراحل مختلف نظام عدالت کیفری اعمال شود: مرحلهٔ پیش از دادرسی، در مرحلهٔ تعیین مجازات، به هنگام تحمل حبس و یا پس از تحمل حبس (In prison and post prison). همچنین نحوهٔ اعمال آن می‌تواند به میزان نیاز تحت نظارت قرار دادن هر دو دستهٔ مجرمان کم‌خطر و پرخطر بستگی داشته باشد. زیرا اولین نسخهٔ (نسل اولیه) فناوری نظارت الکترونیکی که مبتنی بر ارسال فرکانس رادیویی (RF) بود، تنها به تعیین مکان و مکان‌یابی برای احراز حضور مجرمان کم‌خطر در مکان‌های خاص (عمدتاً محل سکونت) به‌کار می‌رفت، اما دومین نسل این فناوری، یعنی سیستم جهانی تعیین مکان (GPS) امر ردیابی و تغییر مکان مجرمان را تداوم بخشید و حتی باعث توسعهٔ

۱. نویسندگان این اهداف را برای نظارت الکترونیکی برشمرده‌اند: کاهش تراکم جمعیت زندان، کاهش هزینه‌ها، در اجتماع نگه‌داشتن مجرمان و حفظ ارتباط اجتماعی آنان و حضور آنان در خانواده.

دامنه اعمال آن نسبت به مجرمان خطرناک نیز شد. امروزه بهره‌گیری از فناوری تجهیزات (GPS)، نخست در امریکا و سپس در دیگر کشورها جایگزین ردیابی از طریق فرکانس‌های رادیویی شده است. اگرچه میزان اثربخشی نظارت الکترونیکی در حجم وسیعی از مطالعات بررسی شده است، اما هنوز خلأ تمام این پژوهش‌ها، نبود شواهد و مدارک دقیق به‌شمار می‌رود (Nellis M, Beyens K, Kaminski D, 2013, p.25-29).

به‌رغم فقدان تحقیقات قوی و قابل‌اعتماد در خصوص اثربخشی نظارت الکترونیکی بر تکرار جرم، نظارت بر گروه‌های مختلفی از مجرمان همچنان ادامه دارد. همچنین، به لحاظ مبنای نظری نظارت الکترونیکی، معایب و کاستی‌هایی وجود دارد. بسیاری از اندیشمندان دستبندهای الکترونیکی (Electronic bracelet) را به‌عنوان نمادی از گسترش جامعه کنترل‌شده می‌دانند؛ وسیله‌ای در میان مدل‌های سه‌گانه «سزاکرایبی - مجازات»، «انسانی - اصلاحی»، «مدیریتی - نظارتی»؛ یا به‌عنوان یک پیچیدگی جهانی «تجاری - اصلاحی». افزون بر این، پژوهش‌های تجربی مناسبی در راستای مبناشناسی واحدی از نظارت الکترونیکی وجود ندارد.

در حقوق کیفری ایران، نظام نظارت الکترونیکی در مرحله صدور حکم و به‌عنوان مجازات، در ماده ۶۲ و همچنین به‌طور تلویحی در تبصره ۲ ماده ۸۹ ق.م.ا. (در خصوص اطفال و نوجوانان) پیش‌بینی شده است. برابر ماده ۶۲، نظارت الکترونیکی نهادی است که نسبت به محکوم به حبس تعیین شده در اثر جرم تعزیری درجه پنج تا درجه هشت صادر می‌شود که در نتیجه آن محکوم در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه‌های (سیستم) الکترونیکی قرار می‌گیرد. این ماده در زیرمجموعه فصل آزادی مشروط آمده، اما ارتباطی با مقررات آزادی مشروط ندارد، بلکه نهاد حقوقی جدیدی برای اجرای مجازات حبس است و جایگزینی برای آن شمرده می‌شود؛ به‌نحوی که به دادگاه اجازه داده است به‌جای محکومیت به حبس، مرتکب را به نگهداری در یک محدوده خاص جغرافیایی یا در منزل با اعمال نظارت‌های الکترونیکی محکوم نماید. مکان مقرر در ماده اعم است از منزل شخصی یا محدوده‌های مکانی دیگر. در هر دو حالت، رضایت محکوم‌علیه مبنی بر «تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی قرار گرفتن» شرط است. ملاک و معیار در اجرای این ماده، مجازات قانونی جرم ارتكابی است که باید تعزیری درجه پنج تا هشت باشد، نه مجازات و محکومیت مندرج در دادنامه. در ادامه به تفصیل شرایط این نهاد تبیین خواهد شد.

بستر شناختی اجرایی نهاد نظارت الکترونیکی در حقوق کیفری ایران و امریکا

در اغلب نظام‌های حقوقی دنیا، به‌ویژه در نظام‌های حقوقی آنگلو ساکسون، استفاده از شیوه مراقبت الکترونیکی معمول و در حال توسعه می‌باشد که از جمله آن‌ها می‌توان به کشورهای انگلستان، سوئد و هلند^۱ اشاره کرد. کشور امریکا نیز از کشورهایی است که استفاده فراوانی از این شیوه به‌عمل می‌آورد. در اینجا با نظر به اقتضات اجرا، به تحلیل مقدمات اجرا و دامنه اجرای نظارت الکترونیکی در ایران و امریکا پرداخته می‌شود.

۱. مقدمات اجرای نظارت الکترونیکی

برای اجرای هرچه بهتر یک نهاد نوین در نظام‌های عدالت کیفری، شناسایی برخی مقدمات اجرایی لازم به‌نظر می‌رسد. در همین راستا با توجه به ابزارمدار بودن این نهاد لازم است که در آغاز، دستگاه‌های نظارتی و سپس مقام اجراکننده آن شناسایی، و درنهایت این امر تحلیل شود که برای اجرا چه تعهدات و شرایطی لازم است.

۱.۱. شناسایی دستگاه‌های نظارتی. در دهه گذشته، فناوری‌های متنوعی از نظارت الکترونیکی به‌وجود آمده است؛ دستگاه‌ها و فناوری‌های پیشرفته‌ای که از نمونه‌های پیشین خود بسیار پیشی گرفته‌اند (فناوری قابل اعتمادتری هستند) و به‌سادگی قابل حمل می‌باشند (دستگاه‌های کوچک و سبک‌تر) (Portability (smaller and lighter devices)). تجهیزات معمولاً مقاوم در برابر آب که بر مچ پا یا مچ دست بسته می‌شود. دیگر اینکه هریک از سیستم‌های فناوری، سیاست‌های اجرایی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند. به این تعبیر که در حقوق کیفری امریکا، برنامه‌های ردیابی مجرمان را می‌توان به سیستم‌های فعال و منفعل تقسیم کرد (علوی، ۱۳۸۸، ص ۹۰-۸۶؛ احسان‌پور، ۱۳۸۷، ص ۵۲-۴۳) که خود از طریق سیستم‌های فرکانس رادیویی (RF) یا فناوری جهانی تعیین مکان (GPS) عمل می‌کنند. درحالی که سیستم فعال با سیگنال‌دهی مداوم قابل شناسایی است، سیستم منفعل بر تماس برنامه‌ریزی شده مبتنی است. امروزه به‌ندرت از سیستم منفعل فرکانس رادیویی و برقراری تماس از طریق تلفن ثابت برای نظارت بر شخص موضوع این تدبیر و اطمینان از حضور وی در

۱. برای مطالعه بیشتر، ر.ک. مجموعه کدهای قوانین آیین دادرسی کیفری کشورهای مختلف جهان، کتابخانه اداره کل تدوین قوانین و مقررات معاونت حقوقی قوه قضائیه.

محل تعیین شده (معمولاً محل سکونت) استفاده می‌شود. به همین دلیل ممکن است در راستای تعیین هویت افراد مورد نظر ابزارهای مختلفی از جمله قرار دادن دستبند در جعبه‌های تأیید آن (Inserting of a bracelet into a verification box)، ارائه یک رمز عبور یا صدا با استفاده از تأیید بیومتریک (اسکن شبکیه چشم، اثر انگشت (Fingerprint, retinal scan)) به کار گرفته شود. این فناوری‌ها صرفاً به تأیید حضور افراد در زمان‌های مشخص یا تصادفی محدود می‌باشند و به همین دلیل این دستگاه‌ها نمی‌توانند موقعیت مکانی افراد یا نقض احتمالی شرایط تعیین شده در یک مدت زمان را مشخص نمایند (Renzema M, Mayo-Wilson E, 2005, P.215-237).

از زمان طرح نظارت الکترونیکی، سیستم‌های فرکانس رادیویی فعال، به پُر استفاده‌ترین فناوری‌ها تبدیل شده‌اند. در اصل دستگاه فرستنده‌ای که فرد می‌پوشد، به‌طور مداوم سیگنال‌هایی را به واحد گیرنده سیگنال که در منزل وی تعبیه شده است، ارسال می‌کند. این واحد گیرنده به خط تلفن منزل مجرم متصل بوده، سبب بازپخش شدن سیگنال برای کامپیوتری که در ایستگاه نظارت قرار دارد می‌شود. این کامپیوتر نیز وقفه در سیگنال‌ها، اختلال در برنامه‌های تعیین شده بر افراد و حتی دستکاری در دستبند الکترونیکی را به مقامات ذی‌ربط هشدار می‌دهد (Black M, Smith RG, 2003, P.2-3). تدابیر و امکانات مدرن نه تنها بر حضور داشتن یا نداشتن یک شخص در مکان معین (معمولاً محل سکونت) نظارت دارند، بلکه موقعیت و وضعیت فرد را در مکانی خاص به ثبت می‌رسانند (Drive-bys) (برای مثال اگر شخص مورد نظارت در یک برنامه زمان‌بندی در مکانی خاص باشد، مثل محل کار).

در مقایسه، دستگاه‌های GPS در نظارت الکترونیکی، داده‌ها و اطلاعات مرتبط با موقعیت و جابه‌جایی فرد را به‌طور لحظه‌ای دریافت می‌کنند؛ بنابراین سیستم‌های فعال به افزایش نظارت بر ساعات رفت و آمد، نرفتن به مکان‌های ممنوع شده، نداشتن تماس با اشخاص ممنوع شده یا بزه‌دیدگان احتمالی متمایل می‌باشند. ردیابی فعال ماهواره‌ای در مقایسه با فناوری فرکانس رادیویی (RF)، حکایت از پیشرفت قابل‌ملاحظه و عمده‌ای در نظارت بر رویه‌ها و رفتار مجرم دارد؛ چراکه نظارت مستمر و مداوم، افزایش تدابیر جامعه‌محور و نظارت بیشتر بر گروه‌های مرتبط با مجرم را ممکن می‌سازد. از زمان طرح نظارت از طریق GPS در فلوریدا، موارد صدور نظارت از طریق RF کاهش قابل‌ملاحظه‌ای یافت (Dhungana K, Bales, 2010, P.16).

۱. در بند ۴ از ماده ۲ کد ۴۲.۱۲ از قانون ایالتی تگزاس، تعریف موسعی از وسایل و ابزار نظارت الکترونیکی شده است: «نظارت الکترونیکی» شامل سیستم‌های صوتی ردیابی، سیستم‌های ردیابی موقعیت، سیستم‌های مکان و موقعیت، سیستم‌های ردیابی بیومتریک، و هر سیستم الکترونیکی یا ارتباط از راه دور دیگری که ممکن است مورد استفاده قرار گیرد، برای کمک به نظارت افراد مشمول ماده است.

(McManus). این امر، یعنی استفاده مطلق از ردیابی از طریق GPS به جای RF، به نوعی استقبال از ایجاد محدودیت و اعمال نظارت را برای تمام گونه‌های مجرمان برجسته می‌سازد.

۱. ۲. مقام اجراکننده نظارت الکترونیکی. بدیهی است که اجرای همه احکام برعهده مقام اجرای احکام ذیل ریاست دادسرا و دادستان است.^۱ در نظام کیفری کشوری مثل فرانسه، قاضی اجرای مجازات‌ها می‌تواند با توجه به شخصیت محکوم، قرار گرفتن تحت نظارت الکترونیکی را جایگزین تدبیر نظام نیمه‌آزادی یا نگهداری در خارج از زندان نماید. به‌علاوه در برخی نظام‌های کیفری، اجرای مجازات نظارت الکترونیکی از سوی سازمان‌های مردم‌نهاد یا جامعه‌ی پیش‌بینی شده است. استفاده از دستگاه فنی که اجازه کنترل از راه دور را فراهم می‌سازد، ممکن است به یک شخص حقوق خصوصی معتمد سپرده شود. این درحالی است که خصوصی سازی اجرای احکام از مدیریت زندان گرفته تا اجرای نهادهایی چون نظارت الکترونیکی در ایران پیش‌بینی نشده است. حال آیا نیروهای پلیس در اجرای نظارت الکترونیکی می‌توانند نقشی ایفا کنند. به‌نظر می‌رسد که این نیروها تنها در مقام نظارت بر موارد حضور یا غیبت در مکان‌های مشخص می‌توانند نقش داشته باشند. این امر نیز در فرانسه پیش‌بینی شده است که این نیروها می‌توانند موارد غیبت محکوم را گزارش دهند.

در ایران اجرای نظارت الکترونیکی به‌موجب آیین‌نامه مراقبت الکترونیکی از زندانیان واجد شرایط مصوب ۱۳۹۳ش، وزارت دادگستری و سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مکلف‌اند در مدت دو ماه مقدمات و زیرساخت‌های اجرایی شدن این آیین‌نامه را فراهم سازند. بر اساس بند د ماده ۱ این آیین‌نامه، ناظرین این‌گونه تعریف شده‌اند: فرد یا افرادی که عملکرد و فعالیت زندانی را تحت نظر و کنترل دارند و نسبت به گزارش تخلفات احتمالی آنان و سایر موارد اقدام می‌کنند.

۱. ۳. تعهدات محکوم در اجرای نظارت الکترونیکی. به‌مانند اغلب مجازات‌های اجتماعی، قرار گرفتن متهمان یا محکومان تحت نظارت الکترونیکی نیز نمی‌تواند بدون جلب رضایت آنان از سوی مقام قضایی صادرکننده یا مجری حکم صورت بگیرد.^۲ منظور از شرایط

۱. ماده ۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ش: «به‌منظور کشف جرم، تعقیب متهم، انجام تحقیقات، ... اجرای احکام کیفری، انجام امور حسبی و سایر وظایف قانونی، در حوزه قضائی هر شهرستان و در معیت دادگاه‌های آن حوزه، دادسرای عمومی و انقلاب ... تشکیل می‌شود».

۲. در برخی نظام‌های حقوقی ازجمله فرانسه، این شیوه اجرای نظارت نسبت به محکوم به‌نوعی شامل اعمال و تعهداتی از این قبیل است: ممنوعیت خروج از خانه (بازداشت خانگی) یا اماکن تعیین‌شده از سوی قاضی اجرای مجازات‌ها؛ خروج در طی دوره‌های مشخص‌شده؛ الزام به پاسخگویی به احضار مقام عمومی تعیین‌شده از سوی قاضی اجرای مجازات‌ها؛ رعایت تعهدات ضمن تعلیق همراه با آزمون در صورتی که دادگاه تصمیم

مقرر در ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی، شرایط مقرر در ماده ۴۰ این قانون است که عبارت‌اند از: وجود جهات تخفیف پیش‌بینی اصلاح مرتکب، جبران ضرر و زیان یا برقراری ترتیبات جبران، و فقدان سابقه کیفری مؤثر. منظور از تدابیر نظارتی مندرج در تبصره ماده ۶۲، همان تدابیر چهارگانه‌ای است که در ماده ۴۲ ق.م.ا.پیش‌بینی شده است و منظور از دستورهای ذکرشده در تعویق مراقبتی همان دستورهای مندرج در ماده ۴۳ ق.م.ا.پیش‌بینی شده است.

بر اساس آیین‌نامه مصوب ۱۳۹۳ ش، درخواست کتبی زندانی، سپردن تأمین‌های لازم نزد قاضی ناظر زندان یا قاضی اجرای احکام و تعیین محدوده تردد مجاز زندانیان با نظر شورای طبقه‌بندی و ابلاغ کتبی به زندانی پس از موافقت مرجع قضایی مربوط و پیش از نصب دستگاه به زندانی، از مراحل پذیرش و نحوه نظارت بر زندانیان مشمول این آیین‌نامه است. همچنین، زندانی متقاضی استفاده‌کننده از این امتیاز مکلف است افزون بر ارائه تأمین یادشده در بند ۲ ماده ۴ این آیین‌نامه، معادل دو برابر قیمت روز دستگاه نصب‌شده را که به‌طور سالانه مبلغ آن از سوی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور تعیین می‌شود، به‌عنوان ودیعه نزد زندان قرار دهد. ودیعه یادشده در زمان آزادی پس از کسر هزینه‌های مربوط یا خسارت احتمالی وارده به تجهیزات یادشده از ناحیه زندانیان استفاده‌کننده مشمول این آیین‌نامه به زندانی بازگردانده می‌شود.^۱

حال، مدت این تعهدات شخص در نظارت الکترونیکی چه میزان است؟ با توجه به دامنه‌های اجرایی مختلفی که می‌توان از نظارت الکترونیکی در ادامه ترسیم نمود، بسته به هر یک از انواع اجرای نظارت‌های الکترونیکی، مدت‌های متغیری قابل ارائه و پیشنهاد است. چنانچه این نهاد برای مرحله پیش از محاکمه یا همان تحقیقات صادر شود، به‌نظر می‌رسد که نداشتن مدت اگرچه به‌موجب قانون قابل پذیرش است، ولی با اصول ناظر به حقوق متهمان در دادرسی معارض می‌باشد. به‌هرحال به‌موجب ماده ۲۵۱ قانون آیین دادرسی کیفری «هرگاه متهم یا محکوم‌علیه در مواعد مقرر حاضر شود، یا پس از آن حاضر و عذر موجه خود را اثبات کند، با شروع به اجرای حبس و تبعید یا اقامت اجباری و یا اجرای کامل سایر مجازات‌ها و یا صدور قرارهای منع و موقوفی و تعلیق تعقیب، تعلیق اجرای مجازات و مختومه شدن پرونده به هر کیفیت، قرار تأمین و نظارت لغو می‌شود». بنابراین نظارت الکترونیکی چنانچه در قالب یک

گرفته باشد؛ رعایت تعهدات مربوط به نظارت الکترونیکی و ... (ماده ۱-۷-۲۲۳ قانون آ.د.ک. فرانسه).
 ۱. برابر این تصویب‌نامه، تعرفه استفاده از تجهیزات یادشده روزانه سی هزار (۳۰/۰۰۰) ریال تعیین می‌شود که از سوی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور از زندانیان مشمول این آیین‌نامه اخذ و به حساب درآمد عمومی نزد خزانه‌داری کل کشور واریز می‌شود. صددرصد وجوه حاصله بابت هزینه‌های جاری به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور اختصاص می‌یابد.

قرار تأمین (بند چ ماده ۲۱۶ ق.آ.د.ک) و یا نظارت قضایی صادر شده باشد (امکان سنجی آن در قالب نظارت قضایی در ادامه دقیق تر بررسی می شود)، با صلاح دید مرجع قضایی صادر شده، بدون لزوم تعیین مدت برای آن تا خاتمه یافتن دعوا ادامه می یابد. بدیهی است که قرار منع تعقیب یا دیگر قرارهای نهایی به حیات نظارت الکترونیکی پایان می دهد. در خصوص قرار جلب به دادرسی نیز می توان این چنین بیان داشت که اگرچه با صدور این قرار و ارسال پرونده نزد دادگاه با قرار ختم تحقیقات به قرار نظارت قضایی خاتمه می دهد، ولی شاید بتوان با نظر به مختوم نشدن پرونده، برای مقام تحقیق و تعقیب حقی قائل شد که با قرار موجهی متهم را تا حضور او نزد دادگاه تحت نظارت الکترونیکی قرار دهد.

صورت دیگر از نظارت الکترونیکی اعمال آن به صورت مجازات اصلی است که در ماده ۶۲ ق.م.ا. مدتی برای آن مشخص نشده است. در همین خصوص می توان این گونه پیشنهاد داد که مدت آن بسته به نوع درجه مجازات تعزیری و میزان یا مدت مجازات اصلی مورد حکم تعیین شود. برای مثال، چنانچه درجه هشت باشد، دو برابر مدت حداکثر مجازات حبس آن جرم و به همین ترتیب در درجه های دیگر می توان اقدام نمود. یا در قالب پیشنهاد دیگر اینکه، چنانچه نظارت الکترونیکی به مانند نظام آزادی مشروط و در قالب جایگزین مجازات اصلی مورد حکم واقع شود، شاید بتوان مانند نظام آزادی مشروط از این اصل استفاده کرد که مدت نظارت الکترونیکی شامل بقیه مدت مجازات حبس است.^۱ چنانچه نظارت الکترونیکی به عنوان نهادی از سوی قاضی اجرای حکم تعیین شود، به نظر می رسد که بتوان احکام آن را در قالب جایگزین حبس و به مانند آزادی مشروط، تعیین و اجرا نمود. بنابراین، چنانچه قاضی اجرای احکام حق صدور این مجازات را داشته باشد، این مجازات و مدت آن را می توان، بسته به پرونده شخصی که برای شخص تشکیل شده است، پیشنهاد و تعیین نمود. در این خصوص لازم است که قانون گذار در قالب آیین نامه ای، حداقل و حداکثری برای آن تعیین نماید.^۲

۱. به موجب ماده ۵۹ قانون مجازات اسلامی «مدت آزادی مشروط شامل بقیه مدت مجازات می شود، لکن دادگاه می تواند مدت آن را تغییر دهد و در هر حال آزادی مشروط نمی تواند کمتر از یک سال و بیشتر از پنج سال باشد جز در مواردی که مدت باقیمانده کمتر از یک سال باشد که در این صورت مدت آزادی مشروط معادل بقیه مدت حبس است».

۲. در حقوق فرانسه، به موجب ماده ۷-۷۲۳ قانون آ.د.ک: در صورت محکومیت به یک یا چند مجازات سالب آزادی که مدت کلی آن از ۲ سال تجاوز نکند یا هنگامی که برای محکوم یک یا چند مجازات سالب آزادی که مدت کلی آن ها از دو سال تجاوز نمی کند باقی مانده است، قاضی اجرای احکام می تواند نظارت الکترونیکی را صادر نماید. در این نظام، مدت زمان اولیه در نگهداری تحت نظارت لوازم الکترونیکی همراه به هنگامی که این نگهداری با توجه به شرایط تعقیب اجتماعی- قضایی، نظارت قضایی از اشخاص خطرناک و آزادی مشروط باشد، ۲ سال خواهد بود. همچنین به هنگامی که نظارت یاد شده با توجه به شرایط نظارت تأمینی باشد، مدت

۲. دامنه نظارت الکترونیکی

دلیل عمده‌ای که به ایجاد اقبال و گسترش بهره‌گیری از نظارت الکترونیکی در طول دهه اخیر انجامیده، همانا ازدحام جمعیت زندان و تلاش برای کاهش این جمعیت و همچنین جلوگیری از احداث زندان‌ها است. افزون بر این، ملاحظه مهم دیگری که در گسترش بهره‌گیری از نهاد نظارت الکترونیکی بسیار مؤثر است، همانا حرکت به سمت کاهش هزینه‌های نظام اصلاحی، آن هم به دلیل بحران‌های مالی و محدودیت‌های موجود در بودجه‌ها می‌باشد. با وجود توسعه نهاد نظارت الکترونیکی به عنوان ابزاری مقرون به صرفه (Cost-effective)، بایستی عنوان نمود که معرفی نظارت الکترونیکی ریشه در یافتن جایگزینی انسانی برای حبس دارد؛ چراکه به موجب این نهاد، اصلاح و بازسازی مجرمان با جامعه به نحوی مطلوب تضمین می‌شود.

در حقوق کیفری امریکا، گستره و تنوع نوع اعمال نظارت الکترونیکی بر سه منطبق زیر مبتنی است: توقیف، محدودیت و نظارت (Detention, restriction, and surveillance). توقیف از طریق طرح‌های حبس خانگی حاصل می‌شود. شخص مورد نظارت بایستی در طول ساعات تعیین شده در منزل حضور داشته باشد. برنامه‌های حبس خانگی یکی از اولین گونه‌های نظارت الکترونیکی است و رایج‌ترین آن نیز شمرده می‌شود.^۱ محدودیت نیز از طریق برقراری ممنوعیت در ورود به مناطق ممنوعه یا ارتباط با اشخاصی که مقام قضایی ممنوع کرده است (برای مثال بزه‌دیدگان احتمالی، مساعدت‌کنندگان در جرم) در راستای پیشگیری از جرم گام بر می‌دارد. نظارت نیز از طریق ردیابی مستمر مجرم حاصل می‌شود، بی‌آنکه در عمل محدودیتی بر رفت و آمدهای آنان اعمال گردد. گاهی نیز حوزه تأکید و تمرکز نهاد نظارت الکترونیکی به ساختار اعمال آن به عنوان مجازاتی اجتماعی و یا تدبیری پیشگیرانه بستگی دارد. کارایی نظارت الکترونیکی به آن دسته از ابزارهای فنی بستگی دارد که برای تضمین اطلاعات مجرم از شرایط تحمیلی بر وی به کار می‌روند؛ بنابراین نظارت الکترونیکی می‌تواند به‌طور گسترده در تمام مراحل عدالت کیفری و نظارت اصلاحی اعمال شود.

۲.۱. دامنه مرحله‌مدار اجرای نظارت الکترونیکی. در حقوق کیفری امریکا، نظارت

الکترونیکی به ابزار همه‌کاره و قابل استفاده‌ای تبدیل شده است که می‌تواند در تمام مراحل نظام عدالت کیفری به کار رود (Bales W, Mann K, Blomberg T, Gaes G, Barrick K)

تعیین شده ۱ سال خواهد بود.

۱. به همین دلیل است که پیش از گسترش یافتن نظارت الکترونیکی به تمام زمینه‌ها، از آن به‌عنوان ضمانت اجرایی تبعی و وابسته به حبس خانگی (اساساً برای رعایت قواعد حبس در منزل) یا تعلیق آزمایشی یاد می‌شد (تدین، ۱۳۸۷، ص ۵۹).

..(Dhungana K, McManus B, *Opcit*, P 19). تنوع برنامه‌های نظارت الکترونیکی به این معناست که می‌تواند در مرحله پیش از دادرسی، مرحله صدور حکم، در خلال اعمال مجازات زندان و در طول مرحله پس از زندان استفاده شود. به اعتقاد آلبرشت، جایگاه نظارت الکترونیکی در بازداشت پیش از محکومیت یا در حبس خانگی و یا پس از اعمال مجازات‌هایی مثل زندان همراه با آزادی مشروط (یعنی زندانی مشمول آزادی مشروط که زودتر از موعد از زندان خارج می‌شود) قابل اعمال است (آلبرشت، ۱۳۹۳، ص ۷).

از دهه ۱۹۹۰م، یعنی نخستین باری که نظارت الکترونیکی از سوی کشورهای انگلستان و ولز، سوئد و هلند وارد سیاست مقابله با جرم در اروپا شد، به شکل بسیار گسترده در این کشورها به کار رفت: به‌عنوان مجازات، برای اعمال در دوره پس از مجازات، به‌عنوان ابزاری برای آزادی پیش از موعد، و همچنین به‌عنوان جایگزینی برای بازداشت‌های پیش از محاکمه (Albrecht, Hans-Jörg, 2008, P.37). ایتالیا، فرانسه، بلژیک و اسکاتلند در حدود سال ۲۰۰۰م اقدام به پذیرش نهاد نظارت الکترونیکی نموده‌اند.^۱ در گزارشی که در سال ۲۰۰۴م در خصوص وضعیت زندان‌ها و مراکز نگهداری پیش از دادرسی اروپا تقدیم شورای اروپا شده است، نظارت الکترونیکی در کنار خدمات عام‌المنفعه، در قالب یک تدبیر جایگزین حبس، به‌عنوان راهبرد امیدبخشی معرفی شده است که می‌تواند از ازدحام جمعیت زندان‌ها و وخامت آن‌ها جلوگیری نماید. به‌رحال در اروپا، یا نظارت الکترونیکی به‌عنوان یک اقدام منفرد و یا اقدام عمده و عام (برای مثال در حقوق انگلستان و هلند)، یا به‌عنوان یک اقدام تکمیلی برای افزایش نظارت و اعمال شرایطی بر مجرمان که زندان آن‌ها موقتاً معلق مانده است (به شکل حبس خانگی جایگزین زندان) و یا به صورت اقدامی پس از آزادی و به‌جای زندان (مثل سوئد) به کار می‌رود.

۱.۱.۲. در رسیدگی‌های کیفری قبل از دادرسی (Pre-trial)، نظارت الکترونیکی می‌تواند یا به‌عنوان شرط اضافه‌ای مبنی بر آزادی با سپردن وثیقه و یا در برابر وثیقه سنتی، آن‌هم برای افراد فقیری که در غیر این صورت در بازداشت باقی می‌مانند، به کار رود. هدف در این روش از اعمال نظارت الکترونیکی، کاهش خطر تکرار جرائم جدید از سوی شخص است. افزون بر این، باید دانست که مفروض نظارت الکترونیکی، تضمین تبعیت متهم از شرایط تحمیل شده می‌باشد. در طرحی که اصطلاحاً طرح « درب جلو» (front-door) (یعنی دربی که به زندان ختم می‌شود) نام دارد، باید تا حد ممکن از زندان دوری کرد و همچنین از ورود شخص به محیط جرم‌زای بافت بازداشتگاه نیز پیشگیری نمود. در این شیوه، نظارت الکترونیکی

۱. برای مطالعه بیشتر در خصوص تفاوت در پذیرش نهاد نظارت الکترونیکی در اروپا، ر.ک.

Albrecht, Hans-Jörg, *Opcit*, P.37-38

2. Report submitted to the Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Council of Europe on the Situation of European Prisons and Pre-Trial Detention Centres published in 2004.

به‌عنوان یک مجازات فوری و زودرس قلمداد می‌شود؛ از یک طرف سبک‌تر از زندان و از طرفی دیگر شدیدتر از پروبیشن است. این برنامه از نظارت الکترونیکی معمولاً ناظر به گونه‌های حبس خانگی است؛ آن هم از طریق اعمال محدودیت‌هایی نسبت به آزادی افراد. در اروپا توسل به نظارت الکترونیکی به‌عنوان جایگزینی برای بازداشت‌های پیش از محاکمه مد نظر بوده است؛ راهبردی که یک نوع اخطار به دستگیری (Arrest warrant) به شخص متهم شمرده می‌شود تا در صورت انجام ندادن تکالیف مقرر، به بازداشت محکوم گردد.

نظارت الکترونیکی در مرحله تحقیقات مقدماتی به‌عنوان هفتمین قرار از قرارهای تأمین کیفری برای نخستین بار در نظام کیفری ایران، در بند چ ماده ۲۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ ش، با عنوان قرار التزام به عدم خروج از منزل یا محل اقامت مشخص با موافقت متهم و با تعیین وجه التزام از طریق نظارت با تجهیزات الکترونیکی یا بدون نظارت با این تجهیزات، پیش‌بینی شده است. به‌موجب بند چ، نوعی قرار آن‌هم از طریق کنترل حضورش در منزل به وسیله دستبند یا پابند الکترونیکی ایجاد می‌گردد که به آن حبس خانگی نیز گفته می‌شود. در این بند، افزون بر خارج نشدن از منزل یا محل اقامت شخص متهم، التزام به حضور نزد مقام قضایی تعهد دیگر متهم است. وجه التزام مقرر نیز ضمانت اجرای هریک از این دو تعهد بوده، با نقض یکی از آن‌ها مبلغ یادشده قابل وصول می‌باشد (خالقی، ۱۳۹۴، ص ۲۰۶ و ۲۰۹). نکته مهم دیگر این است که اجرایی شدن این قرار تأمین به‌موجب ماده ۲۵۲ از قانون آیین دادرسی کیفری به تصویب آیین‌نامه وابسته شده است؛^۱ زیرا که به‌موجب ماده ۲ آیین‌نامه ۱۳۹۳ ش هیئت وزیران، به متهمان به‌عنوان افراد مشمول نظارت الکترونیکی اشاره نشده است.

۲.۱.۲. در مرحله دادرسی و صدور حکم (Trial). نظارت الکترونیکی می‌تواند به‌عنوان گزینه نخست مجازات قلمداد شود؛ در صورتی که دادگاه دستور به تعلیق مجازات بدهد یا شرایط اعمال مجازات جامعه‌محور وجود داشته باشد.^۲ همچنین نظارت الکترونیکی می‌تواند جایگزین مناسبی برای حبس قلمداد شود^۳ (آقایی جنت‌مکان، ۱۳۹۲، ص ۲۷)؛ با این تعبیر که

۱. ماده ۲۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ ش: «شیوه اجرای قرارهای نظارت و بندهای (ج) و (چ) ماده (۲۱۷) این قانون، به‌موجب آیین‌نامه‌ای است که ظرف شش ماه از تاریخ لازم‌الاجراء شدن این قانون توسط وزیر دادگستری و کشور تهیه می‌شود و به تصویب رئیس قوه قضائیه می‌رسد».

۲. در کشورهایی چون انگلیس و کشورهای کاملاً مجازات‌ها را به اجتماع محول می‌نمودند، به این دلیل که به اعتقاد آن‌ها مجرمان از دل اجتماع بیرون می‌آمدند. از جمله این مجازات‌های جامعه‌محور را همانا نظارت الکترونیکی دانسته‌اند که در عرض مجازات‌هایی چون خدمات عام‌المنفعه قرار می‌گیرد (آلبرشت، همان، ص ۵-۶).

۳. به‌کارگیری نظارت الکترونیکی به‌عنوان یک مجازات جداگانه شایع‌ترین شیوه استفاده از نظارت الکترونیکی قلمداد می‌شود.

پس از آنکه دادگاه مجازات حبس را نسبت به فرد صادر نمود، آن شخص می‌تواند پس از ارزیابی مناسب بودن، برنامه حبس خانگی را از طریق نظارت الکترونیکی بپذیرد. در حقوق کیفری امریکا، «طرح indoor» (درون ساختمان) نسبت به رژیم زندان آن کشور راه‌اندازی شده است. در این کشور و کشورهای اروپایی، نظارت الکترونیکی در زندان‌های باز (برای ردیابی و رهگیری زندانیان)، حتی در خارج از زندان و در طول مرخصی از زندان هم استفاده می‌شود. این نکته در آیین‌نامه هیئت وزیران مبنی بر استفاده از نظارت الکترونیکی نسبت به مرخصی زندانیان و زندانیان مشمول زندان باز پیش‌بینی شده است.

طرح و برنامه معروف به پشت درب (بیرون از زندان)، خود حاکی از رایج‌ترین استفاده از نظارت الکترونیکی می‌باشد و به دو قسمت تقسیم می‌شود؛ آزادی پیش از موعد یا زود هنگام، و برنامه‌های پس از آزادی در زندان. برای مثال، نظارت الکترونیکی به‌عنوان شرط اعطای آزادی قبل از موعد و زود هنگام پیش‌بینی می‌شود؛ مانند آزادی مشروط، تا بتواند از این طریق در سهولت انتقال محکوم از زندان به جامعه مفید واقع گردد. در خصوص اعمال نظارت الکترونیکی در بستر برنامه‌های پس از آزادی از زندان^۱، به‌ویژه نسبت به مجرمان خطر دار و دارای ریسک بالا قابل اعمال است، تا از این طریق نه تنها بر رفتار آن‌ها نظارت شود، بلکه آنان را از ارتکاب جرائم شدید باز دارد. فراتر از دامنه نظام سنتی عدالت، نظارت الکترونیکی را می‌توان در حوزه‌های مختلف دیگری نیز بازساخت و ریشه‌یابی نمود. یک مثال بارز آن، دستورات و تدابیر محدودکننده دادگاه در خصوص پیشگیری از نزدیک شدن بزه‌کاران بالقوه به بزه‌دیدگان بالقوه است. برای نمونه، در پرونده‌های خشونت خانگی، نظارت الکترونیکی می‌تواند به‌عنوان ابزاری در حمایت از بزه‌دیده ایفای نقش کند؛ به این شکل که چنانچه شخصی وارد منطقه ممنوعه شود، مقامات می‌توانند با شخص ارتباط برقرار نموده، به‌علاوه بزه‌دیدگان نیز به‌موجب دستگاه‌هایی که در منزل آن‌ها ایجاد شده است، از این موضوع باخبر شوند. یکی دیگر از مصادیق اعمال نظارت الکترونیکی و البته نادر، این است که برای نظارت بر اتباع خارجه‌ای که در معرض اخراج از کشور هستند، به کار می‌رود. به‌طور کلی بایستی عنوان نمود که نظارت الکترونیکی در نظام کیفری به‌خوبی به‌عنوان یک نهاد مستقل و یا یک شرط اساسی در برنامه‌های متعدد به‌رسمیت شناخته شده است.

۱. نکته بسیار مهم نیز این است که مقام قضایی نظارت الکترونیکی را به همراه دیگر نهادهای به اصطلاح جایگزین حبس و در راستای تقویت اجرایی شدن یک نهاد نیز صادر می‌کند. تعلیق مراقبتی فشرده اغلب از طریق نظارت الکترونیکی صورت می‌گیرد. حبس خانگی می‌تواند با نظارت الکترونیکی همراه باشد که در چنین مواردی از آن به‌عنوان «بازداشت خانگی الکترونیکی» یاد می‌شود. اصطلاحات دیگر عبارت‌اند از «توان‌گیری خانگی» (House incapacitation) یا «حبس خانگی» (House confinement).

نظارت الکترونیکی در مرحله صدور حکم و به‌عنوان مجازات جایگزین حبس، در ماده ۶۲ ق.م.ا. و همچنین به‌عنوان یک اقدام تأمینی در تبصره ۲ ماده ۸۹ در خصوص اطفال و نوجوانان^۱، پیش‌بینی شده است. برابر ماده ۶۲، محکوم به حبس شرط اصلی رهنمون شدن به سوی امکان صدور این نهاد است.

۲.۱.۳. در مرحله اجرای حکم (Post-prison). به‌موجب ماده ۵۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ ش، «در جرائم مشمول ... آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی، قاضی اجرای احکام کیفری می‌تواند پس از وصول گزارش شورای طبقه بندی زندان و نظریه مددکاران اجتماعی معاونت اجرای احکام کیفری، مبنی بر آنکه اجرای یک فعالیت شغلی یا حرفه‌ای، آموزشی، حرفه‌آموزی، مشارکت در تداوم زندگی خانوادگی و یا درمان پزشکی، از سوی محکوم علیه در خارج از محیط زندان، در فرایند اصلاح وی و یا جبران ضرر و زیان بزه‌دیده مؤثر است، به دادگاه صادرکننده حکم، پیشنهاد اجرای ... آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی را طبق مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی دهد و مطابق تصمیم این دادگاه اقدام کند». با توجه به تصریح این ماده، امکان به‌کارگیری این نهاد در مرحله اجرای حکم نیز وجود دارد؛ با این تفاوت که در این مرحله قاضی اجرای احکام تنها زمانی می‌تواند پیشنهاد دهد که گزارشی از نهاد و مقام دیگری دریافت کند؛ درحالی که در مراحل دیگر، نهاد قضایی مربوطه خود رأساً اقدام می‌کند.^۲ در آیین‌نامه هیئت وزیران، در خصوص زمان اجرای حکم، برخی از محکومان را علاوه بر محکومان به درجات پنج تا هشت پیش‌بینی نموده است: زندانیان محکوم به جایگزین حبس، زندانیانی که به مرخصی اعزام می‌شوند و زندانیانی که مشمول ماده ۲۲۷ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها^۳ بوده، به مرخصی اعزام می‌شوند... . شخص زندانی با

۱. به‌موجب این تبصره: «دادگاه می‌تواند با توجه به وضع متهم و جرم ارتكایی، به جای صدور حکم به مجازات نگهداری یا جزای نقدی موضوع بندهای (الف) تا (پ) این ماده، به اقامت در منزل در ساعاتی که دادگاه معین می‌کند یا به نگهداری در کانون اصلاح و تربیت در دو روز آخر هفته حسب مورد برای سه ماه تا پنج سال حکم دهد».

۲. ماده ۵۵۷ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ ش: «نحوه اجرای قرار تعلیق اجرای مجازات، ... و آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی مطابق مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی و نیز نحوه اجرای مجازات‌های جایگزین حبس به‌موجب آیین‌نامه است.»

۳. ماده ۲۲۷: « دادستان یا شورای طبقه‌بندی می‌توانند برای زندانیانی که به مرخصی اعزام می‌شوند تکالیفی از قبیل معرفی نوبه‌ای به مراجع انتظامی، عدم حضور در برخی از اماکن در حین مرخصی مقرر دارد و چنانچه زندانیان دستورات صادره را رعایت ننمایند، باقیمانده مرخصی آنان ملغی و از یک نوبت مرخصی بعدی محروم خواهند شد.»

وجود شرایط این ماده و به نظر قاضی دادگاه و گاه شورای طبقه‌بندی می‌تواند از نظارت الکترونیکی بهره‌مند شود.

۲.۲. دامنه مجازات‌مدار اجرای نظارت الکترونیکی. اجرای ماده ۶۲ در جرائم تعزیری

از درجه‌های پنج تا هشت تجویز شده است، در حالی که بر اساس ماده ۶۵ این قانون، حبس درجه هشت نخواهیم داشت؛ چون کلیه مجازات‌های مربوط به درجه هشت الزاماً باید به مجازات جایگزین حبس تبدیل شوند. بنابراین اجرای این ماده عملاً در جرائم تعزیری درجه پنج تا هفت امکان‌پذیر خواهد بود؛ همان‌گونه که در نظام نیمه‌آزادی موضوع ماده ۵۷ این قانون حبس‌های تعزیری درجه‌های پنج تا هفت بیان شده است؛ یعنی در عمل اعمال این نظام مربوط به حبس‌های تعزیری از ۹۱ روز تا ۵ سال می‌باشد. نکته دیگر اینکه به نظر می‌رسد که در این ماده ملاک مجازات قانونی می‌باشد، چراکه استفاده از لفظ جرائم تعزیری بر مجازات قانونی دلالت دارد. بنابراین چنانچه مجازات جرمی به حبس‌های درجه پنج تا هشت تخفیف یافت، امکان توسل به این نهاد وجود ندارد.^۱ آیین‌نامه هیئت وزیران نیز به نحوی است که جرم تعزیری را ملاک قرار داده است، نه مجازات قضایی. به‌هرحال، دیدگاه قانونی این است که نظارت الکترونیکی در مقام جایگزینی حبس و کاهش زبان‌های آن مطرح شده است، ولی بهتر آن بود که بیان شود که جایگزین حبس بودن نظارت الکترونیکی تنها مبنای طرح آن است و نه سیاست اجرایی آن، به همین دلیل نباید این نهاد را صرفاً در حد یک جایگزین حبس تنزل داد. در حقوق کیفری امریکا نیز با توجه به قوانین کد فدرال و ایالتی، این نهاد به شکلی جداگانه و نه صرفاً در قالب جایگزین حبس مد نظر قرار گرفته است.

در خصوص اینکه مجازات چه نوع جرائمی مشمول نظارت الکترونیکی می‌شود، محدودیتی مشخص نشده است و هر جرمی که مجازات قانونی آن تعزیری از درجه پنج تا هشت باشد، با وجود شرایط می‌تواند از این نهاد بهره‌مند شود. این در حالی است که دامنه دیگر جایگزین‌ها و یا تعدیل‌کننده‌های حبس در قانون مجازات اسلامی محدود شده است و مجازات برخی جرائم استثنا شده‌اند. برای مثال در خصوص تعلیق اجرای مجازات و تعویق صدور حکم در ماده ۴۷

۱. این دیدگاه در میان مسئولان قضایی نیز حاکم است که استفاده از نظارت الکترونیکی تنها به‌عنوان جایگزین حبس مطرح است. رئیس سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور عنوان نمود: در فاز نخست این طرح از ۱۰ هزار دستبند و پایند الکترونیک برای اعطای مرخصی به زندانیان یا اعزام آن‌ها به کارگاه‌ها استفاده می‌شود. به گفته وی، قرار است مجلس و دولت درباره بودجه اجرایی این طرح با سازمان زندان‌ها همکاری کنند (منبع خبر: سایت تابناک). شایان ذکر است که این سخن به دلیل عدم تدوین آیین‌نامه اجرایی شاید قابل قبول باشد و بتوان گفت که سیاست استفاده از این نهاد تا تدوین آیین‌نامه مربوط سیاستی حداقلی است، ولی مغایرت تداوم این سیاست با متون قانونی کاملاً بدیهی است.

ممنوعیت پیش‌بینی شده است. با توجه به این جرائم و میزان مجازات آن‌ها و عدم ممنوعیت قانونی برای بهره‌مند ساختن مجرم از نظارت الکترونیکی، به لحاظ عدم ممنوعیت می‌توان جرائمی همچون برخی از جرائم علیه امنیت یا جرائم اقتصادی، که مجازات آن‌ها در حوزه درجه‌های پنج تا هشت است، مشمول این نظام قرار داد، ولی اینکه تا چه اندازه شخص می‌تواند پایبند تعهدات خویش باشد، موضوعی است که مقام قضایی باید بتواند با توجه به شخصیت مجرم موضوع این نهاد بسنجد. افزون بر این، به نظر می‌رسد که تصریح ممنوع بودن این جرائم را شاید بتوان در تدوین آیین‌نامه اجرایی از ضروریات قلمداد نمود. در این راستا و برای تعیین جرائم مستثنا، چه‌بسا موادی چون مواد ۴۷، ۷۱ و ۷۲ ق.م.ا. بتواند در این تدوین راهنما باشند.

۲.۳. دامنه بزهکارمدار اجرای نظارت الکترونیکی. در نظام کیفری امریکا، گونه‌های متفاوت مجرمان (از قبیل مصرف‌کنندگان مواد مخدر، اطفال و نوجوانان) به‌عنوان گروه‌های مناسبی برای اعمال و صدور نهاد نظارت الکترونیکی قلمداد می‌شوند.^۱ بنابراین می‌توان دریافت که به کارگیری حقوقی و فنی نظارت الکترونیکی به میزان خطر شخص محکوم بستگی دارد (Renzema M, Mayo-Wilson E, *Opcit*, p.215-237). شاید به همین دلیل است که به اعتقاد برخی این مجازات در درجه اول تنها نسبت به بزهکاران خرد و یا بزهکاران جنسی اعمال می‌شده است. برخی دیگر از نویسندگان با دیدگاه موسعی که حاصل مطالعات تجربی است، اعتقاد دارند که نظارت الکترونیکی برای تمام انواع بزهکاران مؤثر و مناسب می‌باشد (Kathy G. Padgett, William D. Bales, and Thomas G. Blomberg, 2006, p.61-91).

به‌هرحال، به‌موجب برخی مطالعات در نظام امریکا، بسیاری از بزهکاران مشمول نظارت الکترونیکی ادعا نموده‌اند که نظارت الکترونیکی تأثیر بسیار عمیقی بر حفظ زندگی آنان و تغییر رفتار آن‌ها داشته و به بیان برخی دیگر، در مقایسه با زندان، تأثیر مثبت نظارت الکترونیکی بسیار بیشتر است (Randy R. Gainey, and Brian K. Payne, 2000, p.84-96). از این رو باید دانست که تعیین بزهکاران مشمول نظارت الکترونیکی، اغلب با رعایت احتیاط‌هایی همراه است؛ در نتیجه گروه‌های کم‌خطر نیز اغلب نخستین اولویت بهره‌گیری از این مجازات قلمداد می‌شوند که از جمله آن‌ها می‌توان به این بزهکاران اشاره کرد:

۱. نظارت از راه دور بر الکل را نیز می‌توان در خصوص رانندگان مصرف‌کننده مواد مخدر به برنامه‌های نظارت الکترونیکی اضافه نمود تا از این طریق میزان الکل مصرف‌شده را با دستگاه‌های قابل حمل یکبار مصرف و یا چند بار مصرف اندازه‌گیری نماید. سیستم‌های فرکانس رادیویی منفعل صرفاً به اهداف بازداشتن و ایجاد محدودیت منحصر می‌باشند، و سیستم‌های فرکانس رادیویی فعال نیز در وهله اول به همین منظور استفاده شده‌اند.

مصرف کنندگان مواد مخدر، رانندگان بدون گواهینامه یا با گواهینامه منقضی، بزهکاران جرائم خرد و در نهایت بزهکارانی که برای اولین بار مرتکب جرم شده‌اند (Gable RK, Gable RS, 2005, P.21-25). البته باید در نظر داشت که محدودیت‌های فناوریانه نسخه نخست نظارت از طریق فرکانس رادیویی (RF)، خود دلیلی بر به‌کارگیری محدود نظارت الکترونیکی تلقی می‌شود. در آمریکا در پایان دهه ۱۹۹۰م، برنامه‌های متعددی برای مد نظر قرار دادن بزهکاران متوسط و معمولی (در مواردی که خطر تکرار جرم وجود داشته است) اجرا شد (Black M, Smith RG, *Opcit.*).

از زمان به‌وجود آمدن نظارت از طریق GPS، گروه‌های پُرخطر (از جمله بزهکاران جنسی، تکرار کنندگان یا اصرار کنندگان بر جرم یا بزهکاران پُر تکرار) نیز مشمول نظارت الکترونیکی قرار گرفته‌اند؛ به‌نظر می‌رسد توجه به مجرمان خطرناک خود از نوعی پارادایم بالینی‌شده حقوق کیفری حکایت دارد (شاملو و پاک‌نیت، ۱۳۹۴، ص ۲۱۲ و ۲۱۸). در حالی که هدف بازداشتن افراد نسبت به افراد کم‌خطر دنبال می‌گردد، اهداف دیگر نظارت الکترونیکی یعنی اعمال محدودیت و نظارت اغلب برای ردیابی افراد پُرخطر نیز مد نظر است. بر همین اساس، می‌توان دریافت که نحوه و سطح مداخله برنامه نظارت الکترونیکی برای بزهکاران کم‌خطر اغلب به‌عنوان یک تدبیر اصلی و به‌تنهایی مورد حکم قرار می‌گیرد (البته گاهی نیز از نظارت الکترونیکی در تلفیق با دیگر گونه‌های نظارت توأم با اندکی لزوم برقراری ارتباط متقابل با مؤسسات وابسته به نظام عدالت کیفری به‌کار گرفته می‌شود). اما نسبت به بزهکاران دارای میزان متوسط خطرناکی و یا مجرمان پُرخطر عمدتاً با برنامه‌های چندگانه دیگری همراه است^۱ تا از این طریق سبب افزایش میزان تماس، نظارت بیشتر، درمان اعتیاد به مواد مخدر یا مواردی از این قبیل شوند. بنابراین، میزان دخالت کاملاً به مجرم بستگی دارد. چنانچه میزان خطر در بزهکار شدید ارزیابی شود، یک نظارت الکترونیکی شدیدتر، شامل نگهداری روزانه طولانی‌مدت و تحمیل نظارت انجام خواهد شد (ردیابی مستمر یا برقراری مناطق محدود با ممنوع شده). امروزه در واقع در ایالت‌های متعددی^۲

۱. در ایران نیز به اعتقاد برخی، اعمال نظارت الکترونیک با محدودیت‌هایی روبرو است و لذا تنها می‌توان این شیوه را در جرائم خاصی اعمال نمود؛ بنابراین شامل جرائم خشن و مجرمان خطرناک نمی‌شود (برای مطالعه بیشتر، ر.ک. تدین، ۱۳۸۷، ص ۶۰؛ رحیمی، ۱۳۹۲، ص ۶۱).

۲. در ایالت کالیفرنیا نیز ماده ۳۰۱۰ کد جزایی «نظارت مستمر الکترونیکی» ممکن است مستلزم استفاده از تکنولوژی سیستم ردیابی رادیویی در سراسر جهان که به‌عنوان سیستم موقعیت‌یابی جهانی یا GPS شناخته شده است، باشد. مجلس قانون‌گذاری باید الزامات لازم برای افزایش توانایی نظارت مستمر در دیگر نقاط کشور را فراهم آورد. در این ماده ضوابط دقیقی برای نحوه افزایش اثربخشی این نظارت پیش‌بینی شده است....

از امریکا نظارت مادام‌العمر از طریق GPS برای مجرمان جنسی به‌تصویب رسیده است.^۱

در این شیوه از اعطای آزادی، رضایت بزهکار نقش اساسی در صدور آن ایفا می‌کند. برای مؤثر بودن نظارت، رضایت باید بدون اجبار و تهدید و با آگاهی کامل باشد. به‌طور معمول بزهکاران از تحصیلات کافی برخوردار نیستند و از همین‌رو لازم است که توضیحات روشنی از ابزار نظارتی و کارکرد آن به بزهکار ارائه شود. همچنین این نکته باید به بزهکار تفهیم شود که استفاده از ابزار نظارتی صرفاً یک جایگزین برای حبس است. بنابراین نقض مقررات مربوط، پیامدهایی دارد و این پیامدها باید به‌دقت به وی گوشزد شود. بزهکار باید مفهوم آزادی تحت نظارت الکترونیک را درک کند و لازم است با آن موافق باشد (مصدق، ۱۳۹۴، ص ۲۰۰ و ۲۰۱).

نتیجه

نظارت الکترونیکی پس از طرح در حقوق کیفری امریکا، از ربع قرن پیش و برای اولین بار از دهه ۱۹۹۰م در کشورهای انگلستان و ولز، سوئد و هلند به‌کار گرفته شد. در این کشورها نظارت الکترونیکی به شکل بسیار گسترده‌ای استفاده شد: به‌عنوان مجازات، برای اعمال در دوره پس از مجازات، به شکل ابزاری برای آزادی پیش از موعد، به صورت جایگزینی برای بازداشت‌های پیش از محاکمه. در نظام کیفری ایران نیز به‌نظر می‌رسد که به‌موجب قوانین مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه هیئت وزیران در سال ۱۳۹۳ش، امکان اعمال نظارت الکترونیکی در همه مراحل دادرسی از پیش از محاکمه تا محاکمه و اجرای حکم وجود دارد. در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ش می‌توان برای مرحله پیش از محاکمه و در یکی از قرارهای تأمین مصرح در بند چ ماده ۲۱۷ یا حتی در قالب نظارت قضایی از نظارت الکترونیکی استفاده نمود. در مرحله اجرای حکم نیز از یک طرف، آیین‌نامه اجرایی بند «و» تبصره ۱۷ ماده واحده قانون بودجه سال ۱۳۹۳ش (نظارت و مراقبت الکترونیکی زندانیان واجد شرایط) مصوب ۱۷ فروردین ۱۳۹۳ هیئت وزیران در مقام اعطای مرخصی و نیز نسبت به محکومان به زندان‌های باز، محکومان به اشتغال در مؤسسات صنعتی، کشاورزی و خدماتی، و از طرف دیگر در قانون آیین دادرسی کیفری، مواد ۵۵۱ تا ۵۵۷، شایان ذکر می‌باشد. ماده ۶۲ ق.م.ا. نیز ناظر به مرحله صدور حکم است؛ اگرچه این دیدگاه صحیح است که نظارت الکترونیکی در مقام جایگزینی حبس و کاهش زیان‌های آن مطرح شده است، بهتر آن بود که در حقوق کیفری ایران، جایگزین حبس بودن نظارت الکترونیکی تنها مبنای طرح آن باشد و نه

۱. برای مثال، قانون مصوب ایالت فلوریدا در سال ۲۰۰۵م با عنوان Jessica Lunsforg.

سیاست اجرایی آن.

در کشور آمریکا نه تنها مأموران خاصی در ضابطه‌مندی اجرای نظریات الکترونیکی پیش‌بینی شده‌اند، بلکه دامنهٔ مرحله‌مدار و بزه‌کارمدار در کشور آمریکا بسیار گسترده‌تر از ایران است. در کشور آمریکا به دلیل پیشرفت فناوری، از نظریات الکترونیکی برای نظارت بر هر دو دستهٔ مجرمان کم‌خطر و پُرخطر استفاده می‌شود و در مقایسه با حقوق ایران بسیار موسع است. نحوه و سطح مداخلهٔ برنامهٔ نظارت الکترونیکی برای مجرمان کم‌خطر اغلب به‌عنوان یک تدبیر اصلی و تنها یا گاهی در تلفیق با دیگر گونه‌های نظارت توأم با ارتباط کم به کار گرفته می‌شود، اما نسبت به مجرمان دارای میزان متوسط خطرناکی و یا مجرمان پُرخطر عمدتاً با برنامه‌های چندگانهٔ دیگری همراه است تا از این طریق افزایش میزان تماس، نظارت بیشتر و تضمین درمان آنان رصد شود. بنابراین با توجه به میزان پیشرفت فناوری در یک کشور، میزان دخالت کاملاً به مجرم بستگی دارد. چنانچه خطر مرتکب فراوان ارزیابی شود، یک نظارت الکترونیکی شدیدتر، شامل نگهداری روزانهٔ طولانی‌مدت و تحمیل نظارت‌هایی بیشتر بر وی اعمال خواهد شد.

به اعتقاد برخی، نظارت الکترونیکی در آمریکا روزانه تقریباً بیست و یک دلار هزینه دارد و این هزینه در مقایسه با اجرای حبس بسیار به‌صرفه‌تر است. افزون بر این، نظارت الکترونیکی باعث شده است که در برخی ایالت‌های آمریکا بسیار از تکرارکنندگان جرم از ارتکاب دوبارهٔ جرم بازداشته شوند. باوجوداین، دیدگاه بدبینانه این است که در نظام کیفری آمریکا پس از بیست سال استفاده از نظارت الکترونیکی، هنوز نتیجهٔ قاطعی مبنی بر اثربخش بودن این نوع کیفر در دست نیست و برخی پژوهش‌ها حاکی از آن است که این مجازات را باید با مطالعات تجربی گسترده‌تری مورد واکاوی قرار داد. حتی برخی معتقدند که دولت‌ها باید برای ادامهٔ به‌کارگیری این رویکرد به دنبال توجیهی منطقی باشند، چراکه ادلهٔ اثربخشی بسیار اندک بوده و به همین دلیل تصویری در میان مردم مبنی بر به‌هدر رفتن درآمدهای مالیات به‌وجود آمده است. به‌موجب این دیدگاه بدبینانه و البته تا اندازه‌ای مهم برای نظام عدالت کیفری، چنانچه دولت آمریکا به نتایج مثبت نظارت الکترونیکی مطمئن نیست، باید هزینه‌های خود را در راه‌ها و تدابیری صرف نماید که به لحاظ تجربی اثربخشی آن‌ها در حفاظت از جامعه ثابت شده است. ازهمین‌رو در این خصوص پیشنهاد می‌شود که در نظام کیفری ایران، به‌کارگیری این رویکرد همراه با سنجش‌های مستمر و دقیقی از اجرای آن باشد. این سنجش‌ها نیز باید از سوی گروهی از متخصصان و مستقل از نظام قضایی اجرای این حکم صورت بگیرد. به‌هرحال اگرچه در خصوص صرفه‌جویی در هزینه‌ها از طریق نظارت الکترونیکی تردید وجود دارد، ولی باید عنوان کرد که این تردید به شکل دقیق و تجربی نیازمند بررسی است و کاملاً ثابت شده نیست.

به علاوه در مقایسه با زندان، حداقل اینکه نظارت الکترونیکی باعث ازدست دادن زندگی اشخاص نمی‌شود و از این طریق نتایج مثبتی از آن انتظار می‌رود. اگرچه میزان اثربخشی نظارت الکترونیکی در حجم گسترده‌ای از مطالعات مورد بحث قرار گرفته است، هنوز خلأ تمام این تحقیقات، نبود شواهد و مدارک به‌شمار می‌رود.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. آشوری، محمد (۱۳۸۲)، جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین، چاپ اول، تهران: نشر گرایش.
۲. آشوری، محمد (۱۳۹۲)، عدالت کیفری ۲، چاپ اول، تهران: انتشارات دادگستر.
۳. آقایی جنت‌مکان، حسین (۱۳۹۲)، نظارت (حبس) الکترونیکی؛ روشی نو در جانشینی کیفر زندان، در: دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، چاپ اول، تهران: انتشارات میزان، صص ۲۲-۴۲.
۴. آلبرشت، هانس یورگ (آذر ۱۳۹۳)، سخنرانی مجازات‌های اجتماعی (نشست علمی گروه حقوق دانشگاه گیلان)، گردآورنده: محمد رضوانی.
۵. احسان‌پور، رضا (۱۳۸۷)، نظارت الکترونیکی، مجله اصلاح و تربیت، شماره ۷۹ و ۸۰، صص ۴۱-۵۶.
۶. تدین، عباس (۱۳۸۷)، نظارت الکترونیکی: گامی به سوی جایگزین زندان، مجله حقوقی دادگستری، دوره جدید، شماره ۶۴، پاییز، صص ۵۵-۶۶.
۷. حاجی‌تبار فیروزجائی، حسن (۱۳۸۶)، جایگزین‌های حبس در حقوق کیفری ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات فردوسی،
۸. خاقانی، مهدی (۱۳۹۰)، امکان‌سنجی هم‌گرایی ترمیمی مجازات نظارت الکترونیکی با آموزه‌های سیاست جنایی اسلام، دوفصلنامه حقوق ارتباطات، شماره ۱، پاییز و زمستان، صص ۱۳۱-۱۵۲.
۹. خالقی، علی (۱۳۹۴)، نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری، چاپ چهارم، تهران: انتشارات شهردانش.
۱۰. رحیمی، ذبیح‌الله (شهریور ۱۳۹۲)، رویکرد اصلاحی - درمانی قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شیراز.
۱۱. شاملو، باقر و مصطفی پاک‌نیت (۱۳۹۴)، افتراقی شدن سیاست کیفری در پرتو پارادایم

- اثباتی و چالش‌های پیش روی آن در برخورد با رویکردهای نوین، مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۶، شماره ۱، بهار و تابستان، صص ۲۰۱-۲۲۶.
۱۲. قادری ینگگی کند، علی اکبر (۱۳۹۲)، مقایسه کنترل‌های الکترونیکی با کیفرهای سالب آزادی؛ کارکردها و پیامدها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان.
۱۳. مجموعه کدهای قوانین آیین دادرسی کیفری کشورهای مختلف جهان، کتابخانه اداره کلی تدوین قوانین و مقررات معاونت حقوقی قوه قضائیه.
۱۴. علوی، ابوالقاسم (۱۳۸۸)، مجازات‌های اجتماعی جایگزین حبس، مجله اصلاح و تربیت، سال هفتم، شماره ۸۵، صص ۸۳-۹۸.
۱۵. مصدق، محمد (۱۳۹۴)، آیین دادرسی کیفری، چاپ چهارم، تهران: انتشارات جنگل.

ب) انگلیسی

16. Albrecht, Hans-Jörg, (2008) SANCTION POLICIES AND ALTERNATIVE MEASURES TO INCARCERATION: EUROPEAN EXPERIENCES WITH INTERMEDIATE AND ALTERNATIVE CRIMINAL PENALTIES, *142ND INTERNATIONAL TRAINING COURSE VISITING EXPERTS' PAPERS*,
17. Black M, Smith RG (2003) Electronic monitoring in the criminal justice system. Australian Institute of Criminology, Trends & Issues in Crime and Criminal Justice No. 254, Canberra
18. Bales W, Mann K, Blomberg T, Gaes G, Barrick K, Dhungana K, McManus B (2010) A quantitative and qualitative assessment of electronic monitoring. Report submitted to the Office of Justice Program National Institute of Justice U.S. Department of justice. The Florida State University College of Criminology and Criminal Justice Center for Criminology and Public Policy Research.
19. Bruinsma, Gerben & David Weisburd (Eds), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, Springer Science Business Media, New York 2014
20. Burrell WD, Gable RS (2008) From B. F. Skinner to Spiderman to Martha Stewart: The past, present and future of electronic monitoring of offender. *Probation Parole* 46(Current Issues):101-118.
21. Fredrik Marklund, and Stina Holmberg. "Effects of early release from prison using electronic tagging in Sweden." *Journal of Experimental Criminology* 5 (2009): 41-61.
22. Lero Jonson, Cheryl;(2010) *The Impact of Imprisonment on Reoffending: A Meta-Analysis*, A dissertation submitted to the Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati.
23. Mortimer, E., May, Ch.: *Electronic monitoring in practice: the second year of the trials of curfew orders*. London: Home Office 1997. For a summary see Haferkamp, R.: *Elektronisch überwachter Hausarrest - Europa und die Schweiz*. Neue Kriminalpolitik 1999, pp. 4-6;
24. Mayer, M., Haferkamp, R., Levy, R. (eds.) (2003): *Will Electronic Monitoring Have a Future in Europe?* Freiburg

25. Nellis M, Beyens K, Kaminski D (2013), Electronically monitored punishment. International and critical perspectives. Routledge, London/New York
26. Pinto S, Nellis M (2011) 7th European electronic monitoring conference survey of electronic monitoring: analysis of questionnaires.
http://www.cepprobation.org/uploaded_files/EM2011_Conference_Analysis-of-EM-Questionnaires.Pdf.
27. Randy R. Gainey, and Brian K. Payne.(2000) "Understanding the experience of house arrest with electronic monitoring: An analysis of quantitative and qualitative data." *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 44.
28. Renzema M, Mayo-Wilson E (2005) Can electronic monitoring reduce crime for moderate to high-risk offenders? *J Exp Criminol* 1(2):215-237
29. Renzema, M. (2003). Electronic Monitoring's Impact on Reoffending, Revised March 24, 2003. Retrieved 20 August, 2004, from <http://www.campbellcollaboration.org/doc-pdf/elecmon.pdf>.
30. Report submitted to the Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Council of Europe on the Situation of European Prisons and Pre-Trial Detention Centres published in 2004.
31. Schmidt AK (1998) Electronic monitoring: what does the literature tell us. *Fed Probat* 62(2):10-19
32. S. Yeh, Stuart,(2015) The Electronic Monitoring Paradigm: A Proposal for Transforming Criminal Justice in the USA, *Laws*, ISSN 2075-471X www.mdpi.com/journal/laws,